

значение и културна мисия в живота на гръцката общественост от V век. Със своя радикален скептицизъм в теоретическата философия и с критиката си на старите схващания за етиката и правото обаче те отиват много по-далече, отколкото времето е могло да понесе. Те се увличат в релативизма си и в по-късните години започват да отричат истината заради самото отричане, те стават това, което историята изтъква така настойчиво като тяхна отрицателна страна. Тъй като не може да има една обективна истина, не може да има и един абсолютен морал, затова както истината накрай ще остане на страната на оня, който най-добре владее изкуството да извърта думите, така и правото ще остане на страната на оня, който има най-голямата сила да се наложи. Оттук нататък софистите не играят вече никаква положителна роля за науката, изкуството и културата, за частния и обществен живот на Стара Гърция. Духът на отрицание, който завладява цялата мисъл и образователна дейност на по-младите софисти, има вече изключително деструктивно значение, те престават да са просветители на народа, те стават рушители на устоите на целия частен и обществен живот на своята страна. Накъсо, софистиката се изражда, и тази фаза от дейността на това мощно движение става толкова съдбоносна, че предизвиква срещу себе си опозицията на всички здрави сили на времето си, които начело със Сократ, Платон и Аристотел отпочват борбата против нея, отричайки заедно с отрицателните страни на софистиката и всички положителни моменти от нейната културна мисия.

§ 9. Сократ

Сократ е роден в Атина около 470 г. пр. Хр. Баща му – Софрониск, е бил скулптор, майката – Файнарета – акушерка. Родителите му не са били богати, но не и бедни, защото са могли да дадат едно добро образование на сина си, каквото получавали по това време всички млади атиняни. Той е бил крайно любознателен и тази си черта е запазил до край. Вече в напреднала възраст Сократ взима уроци по музика, като на тези, които му обръщали внимание, че е твърде късно, той отговарял, че никога не е срамно, когато човек учи нещо, което още не знае. Така той обхваща със самостоятелни занимания цялото знание на тогавашната гръцка култура и по-специално се занимава с философските схващания на своите предшественици и съвременници, като скоро ги надраства и тръгва по свой собствен път. За късо време само изглежда, че Сократ е бил отдаден на занаята на баща си, също така за късо време, когато е трябвало да изпълни дълга си към родината, той е участвувал в обществени служби и във военни походи. Тези малко на брой случаи обаче са достатъчни, за да докажат колко

Сократ като деен човек е оставал верен на своите разбирания за справедлив и добродетелен живот. Сократ е взел участие в Пелопонеската война и се е сражавал като храбър войник. Той е спасил в едно сражение живота на Алкивиад, а в друго, когато атиняните е трябвало да отстъпят, учудил всички с хладнокръвието и спокойствието си. Същата смелост и твърдост на характера той показва и в обществени борби. Когато атиняните искали да съдят адмиралите, които допуснали да потънат при едно сражение 12 повредени кораба заедно с екипажите им, и противно на закона, искали да ги съдят групово, Сократ единствен се противопоставил, като отказал да извърши каквото и да било, което не е в съгласие със законите. По-късно, през управлението на тридесетте, когато Сократ получил заповед, заедно с други четирима, да отидат на остров Саламин, за да заловят видния гражданин Леон, политически противник на властващите, който да бъде убит, Сократ пак единствен си отишъл направо у дома и не изпълнил заповедта, с риск за живота си. Сократ като личност е бил образец на честност, нравствена чистота, вътрешна задълбоченост, скромност, която стигала до пълна небрежност към външността и външните блага. За него се разказва, че като гледал, колко много и разнообразни стоки били изложени на пазара, бил казал: „Колко многобройни са нещата, от които не се нуждая!“

За цел и смисъл на живота си той избрал, твърде млад още, заниманието с философия и то не едно занимание, откъсното от хората и от живота, а тъкмо в най-непосредствена връзка с тях и с многообразните проблеми на живота. Сам Сократ заявява, че се е отдал на тази дейност, като е последвал повелята на един вътрешен божествен глас, потвърдена и от делфийския оракул. Разказва се, че един ученик на Сократ попитал един ден жрицата в храма на Делфи, дали има някой по-мъдър от Сократ, и тя отговорила – не. Този отговор накарал Сократ дълбоко да се замисли; така той дошъл до мисълта да провери, дали наистина няма по-мъдри от него и в какво собствено се състои мъдростта му, тъй като той самият съвсем не се смятал за мъдър... И започнал Сократ да обикаля най-прочутите хора в Атина и да разговаря с тях, но в тези си разговори той установил, че и поетите, и държавниците, и майсторите наистина знаят някои неща по-добре от него самия, но като знаят едно нещо, те смятат, че знаят всичко и тъкмо с тази самонадеяност и суета те не са мъдри. А сам Сократ никога не е мислил, че знае нещо, което не знае. Така разбрал Сократ значението на думите на оракула и почувствувал като свой дълг – да покаже невежеството и непочтенността на всички тези хора, за да се опомнят и поправят.

Животът на Сократ е протекъл между хората, в непрекъснато общуване с тях, в непрекъснат разговор, чиято цел е била да научи

своите съграждани да мислят и да действуват правилно и честно. Изпълнен от най-чиста любов към хората, духовит събеседник, с непоклатимо душевно спокойствие и бодрост, той изпълвал мнозина с възторжена почит и обич. Така около него непрекъснато е имало група от по-млади и по-възрастни хора, които се наричали негови ученици и го следвали навсякъде. Със своята непоклатима честност и праволинейност на мисълта, със своята смелост при разобличаване на чуждите заблуди и престъпления обаче Сократ си спечелил редица лични врагове, а с откритата си критика срещу недъзите на демократическото управление той станал ненавистен на властващите, които са се страхували от влиянието му сред младежта. Така едното и другото допринесло, щото Сократ на 70 г. възраст в 399 г. да бъде изправен пред съда обвинен, че не почита религията на отечеството и развърщава младежта. Открито той не е бил обвинен заради политическите си разбирания, защото по това време в Атина е имало закон за амнистия на всички политически „престъпления“ и за непоследване на политическите убеждения, обаче по-дълбоката причина за процеса срещу Сократ била именно тази.

Държанието на Сократ пред съда е достоен завършек на целия му живот и дейност. Той не е търсил милост, не е търсил и с ораторско изкуство да спечели на своя страна събранието. Разказва се, че прочутият оратор Лизиас написал една защитна реч за него и му я дал; а след като я прочел, Сократ казал: „това е една хубава реч, Лизиас, обаче не подхожда за мен“. И когато Лизиас го попитал, как така да не подхожда за него, щом като е хубава, той отговорил: „Нима биха ми приличали хубави дрехи и обувки?“ Така пред съда Сократ излага просто и ясно своята дейност през целия си живот – който той отдал не за да печели богатства и слава, а за да поучава гражданите на Атина, да ги прави по-мъдри и по-честни, и заключава, че за тази си дейност той не само не заслужава да бъде съден, а по-скоро да бъде хранен на държавни разноски, както е правено за специално отличили се граждани на държавата. Спокойното и достойно държане на Сократ пред съда, който е представлявал едно събрание от 502 души, граждани на Атина, тъй като тогава не е имало специални съдии по професия – не се е харесало на присъстващите и по-голямата част от съдиите, гласували за осъждането му. Сократ е бил осъден на смърт. Изпълнението на присъдата е било забавено с около 1 месец, тъй като между това е имало някакви свещени празници. През това време Сократ е имал възможност да избяга от затвора, но той отказал, както се предава, от уважение пред закона. През целия месец в затвора той продължил да разговаря с многобройните си посетители, и когато дошъл определеният ден, спокойно изпил чашата с отровата и умрял с вярата, че един честен човек, а още по-малко един философ няма защо да се страхува от смъртта – ако отвъд, както изглежда, душата

живее свободна от тялото, то какво по-хубаво от това, един философ, който винаги се е стремил да живее главно с духовните ценности, да се освободи напълно от бремето на тялото и да се отдаде на съзерцание на вечните истини?

Философското учение на Сократ дойде в един исторически момент, в който господари на духа в Атина и цяла Гърция бяха софистите. Със своето отрицателно отношение към съществуването на общовалидни и вечни истини те са били естествените противници на Сократ. Защото Сократ е първият философ в историята на философията, който е учил, че има абсолютни истини. Докато софистите са мислили, че със своето учение са отговаряли на духа на времето и на изискванията на науката въобще, Сократ, напротив, намирал, че със своето учение за истината те са подронвали основите на науката и са разрушавали устоите на обществения морал и на държавата. Той ги е изобличавал най-безмилостно, защото смятал за свое призвание да спаси Гърция от техния релативизъм в областта на истината въобще и по-особено в областта на етиката, в която област те първи издигнаха максимата, че силата е право, една максима, която в учението на софистите в областта на етиката отговаряла на основната мисъл в учението им в областта на теоретическата философия.

Сократ е учил само устно, той не е оставил никакви писмени данни, от които да съдим непосредствено за неговата философска мисъл. Философите, които са се занимавали със Сократ, са срещали много и сериозни трудности, когато са искали да установят точно неговите философски идеи и да отделят от тях прибавките, които съвременниците му са направили, когато са излагали неговото учение. Колкото и различни и спорни обаче да са източниците, от които се черпят сведения за философската мисъл на Сократ, общо е убеждението, че според него съществуват абсолютни истини. Той е учил, че знанието е добродетел. Той е твърдял, че е достатъчно човек да знае, що е добро, за да върши добро. Това схващане за знанието у Сократ е тясно свързано с неговото учение за „неписаните“ закони като първоначално притежание на човешкия разум. Тези закони се разбират сега в духа на постиженията на новата философия като първоначално тъмни познания, които могат да се издигнат до светлината на съзнанието само с помощта на мисленето. Тази работа е вършил Сократовият метод.

Истински великото у Сократ не е била нито неговата нравствена личност, нито неговото учение за добродетелите, а методът му. Със своя метод той е събуждал и развивал у ученика само способността за самостоятелно мислене; философската истина обаче ученикът сам открива у себе си, без да поема отвън каквито и да било готови съждения. Всъщност целта на Сократ никога не е била да учи истини. Неговите усилия са се състояли по-скоро само в това, да учи хората да ходят по онзи път, по който сами ще намерят истините.

Една предпоставка има Сократовият метод, и характерът на тази предпоставка е такъв, че без нея методът е немислим. Тя се състои в приемането на прочутите „неписани“ закони като установени познания на човешкия разум. Тази така проста наглед предпоставка, която Сократ на времето си направи, в действителност е и най-важната, която всяка истинска философия може да направи. Методът, с който Сократ остана записан в историята на философията много повече, отколкото с етиката си, послужи само за изяснение на тази предпоставка. Със своите прочути разговори атинският мъдрец е искал да помогне на своите ученици и събеседници сами да открият философските истини у себе си. При това той винаги е тръгвал от отделни съждения на всекидневния живот, като е търсил предпазливо да изясни онова, което се крие зад тях. Защото той е бил убеден, че макар и скрити у нас онези истини все пак се проявяват във всекидневните ни съждения като несъзнателни техни предпоставки, като основание и критерий за нашите конкретни преценки и постъпки. Тези отделни преценки и постъпки са само частни случаи на приложение на общи философски принципи. Размишлението върху тези частни случаи трябва да ни доведе до философските принципи, които лягат в тяхната основа.

Някои разглеждат Сократовия метод като метод на определяне на понятията. Когато установяват, че историческият Сократ се е отделял от частния случай, за да търси общите истини, те забелязват, че всъщност той е отправял вниманието си върху общите белези, както си ги мислим в понятията, и е правил всичко възможно, за да задържи тези понятия и дефиниции. Той е смятал, че е достатъчно да бъдат точни отделените понятия, с които работим, за да бъдат верни и съжденията, в които тези понятия са свързани. Обхванат изцяло от грижата за правилни дефиниции на понятията, Сократ, след като стигал до тях, не е отивал по-далеч. На ръка с тези дефиниции той се е залавял след това да проверява, доколко понятията са били правилно употребявани във всекидневния живот и доколко, вече уточнени, биха могли да коригират нашите преценки и постъпки. Очевидно Сократ е разбирал много добре, че без понятия не може да се стигне до ясното съзнание на общите истини на разума. Той обаче стигал само до дефинициите и отношенията на понятията, надявайки се, че с това работата на метода по отношение на обхващането на съдържанието на онези истини на разума, на онези „неписани“ закони, които той е търсил, се изчерпва.

Възстановяването на Сократовия метод по данните, които ученици и други съвременници са оставили за него, винаги се е придружавало с изяснение на мислите, които са се смятали за иманентно необходимо съдържание на този метод. Тъй като историческият Сократ не е оставил нищо написано, това изяснение е било всъщност изяснение на метода в неговата идея.

При основната идея на прочутия Сократов метод се касае най-общо взето до преминаването от частното към общото и затова много често в историята на философията този начин на размишление се означава като индукция, макар и да се изтъква основната разлика между него и индуктивния метод на естествените науки. В действителност, Сократ не е извличал своите „неписани“ закони от редица конкретни факти във формата на умозаключение. Това обстоятелство е и най-характерният белег на така наречената Сократовска индукция. За да се избегне смесването с индуктивния метод на естествените науки, някои намират за по-правилно да нарекат метода на Сократ регресивен метод на абстракцията. Като е разчленявал отделни съждения, казват те, Сократ всъщност се е абстрахирал от особеното на конкретните случаи и е търсил да се издигне до общото, което е съставяло тяхното основание. Той е действувал регресивно, като е отивал от следствието към основанието. При този регрес обаче той не е заключавал, а се е абстрахирал от случайните факти, към които отделното съждение се отнася, и чрез това отделяне само изяснявал първоначално тъмната предпоставка, към която се свеждала онази преценка на конкретния случай. При това, знае се, че при своя метод Сократ, за разлика от индуктивния метод на естествените науки, съвсем не се е нуждаел от много случаи, за да направи заключението си. Само един-единствен факт е могъл и му е бил достатъчен, за да изведе от него по пътя на абстракцията общия принцип.

И така, философските истини според Сократ лежат дълбоко скрити и първоначално тъмни у нас, но същевременно се проявяват във всекидневните ни съждения като техни несъзнателни предпоставки. Ако искаме да стигнем до тях, трябва да тръгнем от тези съждения и с упорити методични размишления да се издигнем до онези истини. Естеството на философските истини обаче освен това е такова, че без тяхното познание става трудно правилното уреждане на частния и обществен живот на хората. И следователно, който не иска да изостави развитието на човечеството на случайността, трябва да се опита да стигне до тях. Нещо повече, той трябва след това да се потруди те да станат достойни и на другите.

Това собствено е била и задачата, която Сократ си е бил поставил. Той е искал хората да разберат философските етически истини, верен на убеждението си, че след това те ще ги направят и ръководно начало в живота си. И той е посветил, както се знае от историята на неговия живот, цялото си време и всичките си сили на изпълнението на тази благородна задача. Със своите диалози той е първият в историята на философията, който работи върху метода на философията и в това отношение може да се сметне и за пръв представител на научната философия въобще.

Сократ не се е въодушевявал от демократическата форма на управление в Гърция. Приемането, че съществуват обективни истини, го е определило и тук да иска – страната да се управлява според техните повели, а не според решението на някакво мнозинство на народа. Обаче той се е застъпвал във всичките си разговори за безусловното подчинение пред законите на страната. Това обстоятелство изглежда толкова странно, като се има предвид, че по всички въпроси на етиката и правото неговата последна инстанция все пак е бил неговият даймонион или вечният, „неписан“, нравствен закон. Дори религиозният дух на Сократ се обяснява с мисълта, че боговете у него са преди всичко представители или изразители на нравствеността. Неговата вяра почива, както много правилно се изтъква от някои в историята на философията, на нравствена основа.

Отношението на Сократ към официалната религия е било безупречно; тук той не е бил никакъв реформатор. Неговата етика е била пропита с най-възвишени нравствени мисли. Методът му, с който най-вече си спечели безсмъртна слава, е първият философски метод; с него той оказва неопценима услуга и на образователната дейност на всички времена. В политиката и обществения живот Сократ уважаваше, също както в религията, философията и образованието, достойнството на другите и собственото си достойнство. И ако все пак този голям философ и мъдрец беше осъден на смърт, той умря, не защото нещастните съдии на Атина се бяха убедили в неговата виновност, а защото времето, в което той живя и работи, още не беше назряло за неговия дух – духът на един истински и голям просветител на Гърция, на цялото човечество.

§ 10. Сократовите школи след Сократ. Сократика

I. Общи бележки

Няма образован човек от времето на Сократ, който да не е познавал неговия живот и дейност. Най-вече младежта на Атина е познавала чудатия мъдрец, който неуморно обикалял улиците на столицата, за да спори с противниците си и да им доказва в духовити разговори, че има вечни истини. Сократ обаче никога не е мислил да основава собствена философска школа, така както не се е и грижил да остави записки и книги с изложение на своите философски идеи, макар че през целия си живот е имал около себе си много и възторжени привърженици и ученици. Особеният характер на неговата философска деятелност обаче, който се определя най-вече от методическите му напътствия върху проблемите на етиката, заедно с неговата личност допринесли твърде

много да се създадат необходимите тесни връзки между неговите ученици и приятели, които спомогнали след смъртта на учителя да се създадат и цели школи в духа на неговата философска мисъл.

II. Киренейска школа

Една от тези школи се създава на североафриканския бряг в града Кирена, откъдето носи и името си.

1) Аристип. Основател на Киренейската школа е Аристип (435–355 г. пр. Хр.).

Аристип е произхождал от хубавия и богат град Кирене на североафриканския бряг. Преди да се запознае със Сократ, той е познавал учението на Протагор и сам е бил учител – софист. По-късно идва в Атина и под влиянието на Сократ дооформя своите философски възгледи. Като учител философ обикаля из много гръцки градове, а също прекарва известно време в Сиракуза при тираните Дионисий Стари и Млади. За него и неговия начин на живот се разказват много анекдоти, които го рисуват като един човек – майстор в изкуството да се живее и да се поддържат отношения с хората. По-късно той се прибира в своя роден град и основава киренейската школа. Към тази школа принадлежи и дъщеря му Арета, първата жена, която срещаме в историята на философията и която възпитава сина си – Аристип Млади – да поеме делото на своя дядо. Този Аристип собствено според някои е, който систематизира и доразвива учението на школата, минало после в историята.

Аристип също така като своя учител се е занимавал само с въпросите на етиката. За разлика от Сократ обаче, основният принцип у него изразява мисълта, че добродетелта се състои в способността да се наслаждаваме от живота. При това киренейците не са търсили някакво общо и върховно благо като критерий за моралността на човешките постъпки, те не са мислели за блаженството, за евдемонизма, а само за удоволствието на момента. Смисълът и целта на света е отделният човек и неговото лично благополучие, и грижата за това благополучие трябва да научи хората да отбягват тежестите на обществените задължения и да бъдат разсъдливи в избора на всичко, което вършат. С мисълта за разсъдливостта при избора на удоволствията Аристотел иска да се издигне над удоволствието, за да го овладее, което изглежда и да е било единственият Сократов момент в неговата философска мисъл и дейност.

2) Хедонизъм. Заради основната мисъл на школата, нейните привърженици се наричат още хедонисти. Сократовият момент у хедонизма на Аристип подпомага неговите последователи и приемници да разработят принципа на своята школа в няколко направления, които по своята същина изразяват не само гледищата на хедонизма на

античната философия, но и становището на цялата хедонистическа философия след това. Общото в тази философска дейност на старите хедонисти се изразява в техния стремеж да облагородят учението за удоволствието.

III. Школата на киниците

Сократиката е известна още и с школата на киниците, основана от Антистен (440–370 г. пр. Хр.). Името си тази школа е получила по всяка вероятност от гимназията Киносарг, където Антистен е учил, а не от „кучешкия“* живот, който нейните привърженици са водили.

1) **Антистен**. Роден в Атина около 440, от майка тракийка Антистен е бил най-напред ученик на софиста Горгий и сам вече учител-философ, преди да влезе във връзка със Сократ. След смъртта на Сократ, той открива една школа – в гимназията наречена Киносарг. Сам Антистен бил беден, живял крайно скромно; бил плодовит и добър писател; от произведенията му обаче са стигнали до нас само малко откъси. Той е умрял около 370. Негов ученик е бил Диоген от Синопе, известен със своя чудат начин на живот, с бедността си, непоколебима воля и груб хумор. Умрял в 323 г. в Коринт. Най-значителният от учениците е бил обаче Кратес от Тебе, образован мъж, който се отказал от значителното си богатство, и водил крайно беден живот, споделян от жена му Хипархия, също от благороден произход и духовно издигната жена.

По отношение на познанието Антистен е бил скептик. Той е признавал за истинско само физическото битие, поради което и не се е отнасял сериозно с науки, които не са се занимавали изключително с практиката на живота. Може би от това му отношение към науката въобще идва и схващането му за етиката в частност като единствена философска дисциплина. Критерият за моралността на човека у него обаче не идва от знанието, а от действието. Защото макар и да е учил като Сократ, че добродетелта е знание, Антистен е схващал знанието все пак като упражнение и самонаблюдение на ролята в нейните външни прояви. И все пак, целта на мъдрия и у него е било блаженството, колкото иначе и да се е противопоставял на морала на хедонистите. Блаженството от своя страна се постига с добродетелта, която се състои в независимостта на човека от света и обществото, в преодоляване на всички желания и в понасяне на всички лишения. За добродетелния човешките закони нямат никакво значение, той живее елементарно първично и не се интересува от нищо, което е създадено от човека.

* κύνιον – куче (старогр.). А може би получава името си от това, че Диоген е бил наречен с прякор „куче“, поради кучешкия начин на живот, който водел.

2) **Диоген от Синопе**. Както Антистен, така и неговите последователи са известни като философи на гръцкото беднячество, на гръцкия пролетариат, както бихме ги нарекли сега. Типичен представител на школата на циниците е известният Диоген (ок. 412–323). Основната мисъл на етиката у циниците, според която най-морален е най-непретенциозният живот, извежда почти всички циници до отричането на придобивките на цивилизацията. Те стават привърженици на живота, който хората са водили, когато са били в първобитно състояние, и в това отношение може да са отишли по-далеч, отколкото общоприетите морални разбирания на времето са могли да понесат, откъдето се създава по-късно и онова разбиране за тяхната философия, което днес се свързва в живота с думата цинизъм. И все пак, историята на философията не помни циниците само с прекаленостите и преувеличенията на техния морал, но и с някои положителни страни на тяхната етика, като напр. с искането да се премахнат различията между съсловията, половете и националностите, което искане за времето си сигурно ще е било по своето значение изключително, пък макар иначе научният принос на циниците към развитието на философията като наука и да не е бил особено значителен.

Историята на философията отбелязва освен това разработването на някои от положителните идеи на учението на циниците няколко века по-късно след приключването на този период от гръцката философия, най-вече във философията на стоиците.

IV. Мегарска школа. Евклид.

Третата значителна школа, която се появява след смъртта на Сократ, носи името на града Мегара, мястото, където живее и работи Евклид (444–369), най-старият и най-верен ученик на Сократ. Тази школа се е наричала още еристическа, заради изтънчената си диалектика и голямата склонност към препирни. Според Евклид съществуващо е само доброто, то е неизменната и еднаква същина на битието, докато познание, добродетел, дух, бог са само негови различни имена. Недоброто е непостоянно, то се променя и е различно, поради което неговото съществуване може да бъде само привидно. Някои от привържениците на школата на Мегара са се опитвали да свържат етиката на циниците със своята етика, а други разработват мисли, които се поемат по-късно от ученията на стоицизма и скептицизма на по-късната философия.

V. Елическа школа на Федон и школата в Еретрия на Менедем

Отбелязват се и други школи след Сократ, като напр. елическата, основана от Сократовия ученик Федон, от която обаче не е останало

нищо положително; след това школата или кръжецът от философи в Еретрия на Евбея, създаден и поддържан от управника на острова Менедем, който кръжец се опитвал да свърже учението на школата от Мегара с това на елическата школа и да примири след това и двете учения с някои основни мисли от философията на циниците.

От това изложение на основните мисли на философските школи на сократиката, което не обхваща учението на Платон, ясно проличава, от една страна, едностранчивостта на философските занимания на техните представители, а от друга страна, тяхната методическа безпомощност. Това обстоятелство прави толкова по-силно впечатление, като се има предвид, че всички основатели на тези школи са били непосредствени ученици на Сократ и следователно са имали възможността да се занимават с най-ценното в неговата философска дейност — с неговия метод. А знае се, че Сократовият метод е първият сериозен и забележителен опит в историята на философията да се стигне до истинска научна обосновка на етиката. Вместо да поемат метода на големия учител и да се опитат като добри ученици да го доразвият и усъвършенствуват, те възприемат някои от идеите на етиката му, които започват да проповядват, без да правят и при тях сериозни усилия да ги разработят теоретически. Няма съмнение, че с тази си философска дейност, те напълно заслужават определението, което им се дава от някои в историята на философията с прозвището „едностранчиви“ сократици.

Философските системи на Платон и Аристотел

§ 11. Платон

Според сведения от Плутарх, Платон (427–347 г. пр. Хр.) е благодарил веднъж на боговете за четири неща: че е роден като човек, като мъж, като грък и — като гражданин на Атина по времето на Сократ. След смъртта на Сократ той отива заедно с Евклид в Мегара, скоро обаче рамките на школата стават тесни за неговия дух, и той тръгва да пътува. Платон без съмнение е бил единственият ученик на Сократ, който е могъл и е разбрал философските идеи на своя гениален учител. Като истински ученик, той поема делото му, за да го доразвие в неговата основна мисъл, и в това отношение философията на Платон представя от себе си не само продължение на мислите на Сократ, но в същото време и първата голяма философска система в историята на философията. Тая философска система е известна с учението за идеите, с което учение Платон се явява като основател на философията на идеализма.

Съвременният философ не разглежда философията на Платон в историческа перспектива, а съвсем модерно. За него тя не е вече философията на старите гръци преди Сократ. Наистина усилията на Платон да разреши с учението си за идеите въпроса за възможността на познанието като основен въпрос на философията не се явяват без връзка с философските опити на миналото. Когато Хераклит не е могъл да установи, че битието остава неизменно и затова изказва мисълта, че всичко тече, той е искал да отговори на този основен въпрос. На този основен въпрос са посветени и усилията на елеатите, когато в спора си с Хераклит са твърдели, че всичко почива, пък макар и да не са успели да доразработят в нейното основно значение тази си мисъл като мисъл за значението на законите при промените на битието. Със същия основен въпрос на философията се е занимавал и Демокрит, когато с учението си за атомите поставя в основата на битието атомите и празното пространство като мисловно образувание и по такъв начин става истински предтеча на философията на идеализма. Дори учението на софистите с неговото изключително отношение към мисълта и дейността на човека, би могло да се разгледа в същата връзка, ако не се гледа на тяхното отрицателно отношение към въпроса за съществуването на общовалидни и вечни истини. Но най-вече

Сократ стои преди Платон със своето гениално прозрение за истината на „неписаните“ закони и с метода си като истинско и сериозно усилие да се разреши големият въпрос за възможността на познанието.

И все пак, учението за идеите у Платон е нещо свършено ново в сравнение с всичко, което преди него е направено, за да се разреши този основен въпрос на философията. Платон е познавал подробно всички философски опити на миналото в това отношение, но нито един не го е задоволил, поради което и се заема с проблемата за познанието отново, за да я разреши в духа на философията на своя голям учител, но вече по свършено нов начин.

Платон си е давал много добре сметка, че със своето учение за идеите казва нещо, което досега никой философ не е изразил, и затова е правил всичко възможно, изразявал се е по най-различен начин, за да улесни слушателите и читателите си в разбирането на това учение. И може би тъкмо затова, поради различните изрази, с които си е служил, и не само поради непонятно новата мисъл, която се е съдържала в учението за идеите, философията на времето и историята на философията не са могли да се споразумеят върху едно единно схващане за същината на идеите. Цялото учение може да се установи, като се съберат и подредят мислите на Платон във връзка с това учение, както са изложени на различни места в диалозите „Федон“, „Симпозион“, „Парменид“, „Република“, „Федър“, „Тимей“, „Теетет“ и „Филеб“. Първоначално сам Платон е схващал идеите като мисловни образувания, като идеални единства на мисълта. Той е отделял познанието на сетивното възприятие от познанието на душата. Сетивното възприятие като познание остава винаги относително, тъй като се мени постоянно с постоянните промени на сетивните неща; освен това сетивното възприятие като познавателна способност предпоставя у човека и друга способност, която сравнява, съединява, схваща, в която се изразява единството на душата и която помага да се образуват представите, с които си служат при мисленето. Мисленето не е истинско познание, когато при него душата се занимава сама за себе си с онова, което съществува, тъй като в този случай то е ограничено, поради отношението си към конкретното и даденото в момента. Когато обаче то се отнася до познания, които душата съдържа в себе си и които изразяват общи и абстрактни неща, пък макар тези познания и невинаги да са дадени в момента на съзнанието ни, познанията на мисленето са сигурни. Еросът на Платон или истинският философски стремеж у човека отбягва променливото и търси да познае постоянно, което не е материалното битие, а общите и абстрактни познания на душата или битието на понятията. Познанието на тези познания е истинската задача на философията като наука. Тези познания у Платон в действителност съставят битието на идеите като битие на чисто мисловни образувания за разлика от битието на материалните неща на по-ранните философи. Или, както стои у Платон: идеята е онова, с

което душата на човека отдавна е бременна, което той създава и ражда, когато се докосне до хубавото. Еросът или любовта у философа е неговият стремеж към познанието на истината в идеята. С това си схващане за същината на идеите Платон става основател на философския идеализъм.

Платон твърди, че ние идваме до съзнанието на истините, които ни са дадени в идеите, по пътя на спомнянето. Това спомняне за него е един вид духовно съзерцание. Както стои в диалозите „Федон“, „Менон“, „Федър“ и др., ако искаме въобще някога да стигнем до чистото познание на предметите, трябва да се освободим от тях, трябва да се отвърнем от външния свят и да съзерцаваме с душата си самите неща. Безсмъртната душа познава идеите, тя достига до съзнанието за тях и така до съзнанието за общите и необходими истини с помощта на духовното съзерцание, което у Платон има силата и значението на висш или интелектуален наглед като особена познавателна способност у човека.

По-късно Платон е схващал идеите не вече като образци, които мисълта предпоставя, когато преценява или съди за отделните предмети; а като самостоятелни същности, като битие само за себе си. Идеите в това осветление стоят извън пространството и времето, поради което и не могат да се възприемат сетивно, те са неизменни и прости, отделени от сетивните явления. Тези явления или неща тогава стават сенки или копия, отражения на идеите, които са толкова много, колкото видове неща или качества съществуват. В света на идеите съществува суб- и суперординация; най-висшата идея в този ред е идеята за доброто, която Платон нарича слънцето на идеите и която според него е първичният образ на съществуващото, на истинното и хубавото, началото и основата на всичко.

Историята на философията се занимава с тези две основни схващания за идеите у Платон, макар че има места в неговите диалози, където те се определят още и като сили, като божества, дори като числа.

Платон говори за общност между двата свята, света на идеите и света на сетивата. Когато казва, че сетивните неща са копия на идеите, които са техните образци, той мисли, че идеите не биха могли да се проявят, ако не бяха нещата на сетивата. Връзката между идеите и предметите се осъществява чрез общото между понятията и нещата на емпирията, което от своя страна се изразява в това, че ние си мислим нещата в идеите в техния чист и абстрактен вид. Смисълът и значението на идеите в цялото учение за познанието у Платон трябва да се търси във връзката им с предметите.

Учението за идеите у Платон стои в тясна връзка с неговите занимания с отделните науки, най-вече с математиката. В диалозите „Менон“, „Федон“, „Протагор“, „Република“ и др. математиката се

разбира като система от вечни истини. Тези истини, които се изразяват с числа и геометрически образувания, стоят между идеите и явленията и осъществяват прехода от едните към другите, те са средствата, с които философското мислене се издига над познанието на сетивното възприятие с неговата относителна стойност, за да стигне до истината на идеята. До същината на тази истина се стига пак с помощта на висшия или интелектуален наглед, с който идеите се съзерцават, от което следва, че и те според Платон са като идеите общи и необходими истини на нашата душа. Това си отношение към стойността на математическите истини Платон е изразил и в неотменното изискване към учениците на неговата академия – преди да пристъпят към философията, да се занимават с математиката. Методическото значение на математиката за изучаването на философията се разбира и от обстоятелството, че тя според Платон помага на душата да се издигне до общите и необходими истини, като разкрива вътрешните закони и същината на знанието. В тази връзка методът на математиката се характеризира като метод на аналитичното мислене.

Аналитичното мислене в математиката, свързано с учението за идеите, ни помага по-нататък да разберем у Платон и схващането му за хипотезата като предпоставка на всяко систематическо изложение на нашето знание. В „Менон“, „Федон“, „Парменид“ и др. хипотезата е идеята или абсолютната истина, която философското мислене предпоставя като последно основание за истинността на всички научни познания.

Със своето учение за идеите Платон дава едно съвършено ново мисловно съдържание на думата диалектика. Диалектиката на Зенон служеше да се посочват противоречията, до които се стига, когато се приеме съществуването на движението, на промените в битието; софистите разбираха под думата диалектика метода на привидните доказателства, докато у Сократ тя беше изкуството да се търсят и установят понятия, да се търси и намира обективна истина във форма на разговор. В диалозите „Федър“, „Филеб“, „Република“ и др. Платон употребява думата диалектика в смисъла и значението на познание на битието, на същината, на идеите, тя е методът, с помощта на който се издигаме от познанието на сетивните възприятия до общите и необходими познания на понятията. Или с други думи, като наука за чистите идеи, тя е методът на строго логическото и философско образувание на понятията, на дефиницията, на анализата и синтезата, с помощта на който метод се преминава към безусловното и общо познание в душата, към истините на идеите, от които особеното тогава се разбира като явление в света на сетивните неща.

Със своето учение за идеите Платон дава едно съвършено ново мисловно съдържание на думата диалектика. Диалектиката на Зенон служеше да се посочат противоречията, до които се стига, когато се

приеме съществуването на движението, на промените в битието; софистите разбираха под думата диалектика метода на привидните доказателства, докато у Сократ тя беше изкуството да се търсят и установят понятия, да се търси и намира обективна истина във форма на разговор. В диалозите „Федър“, „Филеб“, „Република“ и др. Платон употребява думата диалектика в смисъла и значението на познание на битието, на същината, на идеите, тя е методът, с помощта на който се издигаме от познанието на сетивните възприятия до общите и необходими познания на понятията. Или с други думи, като наука за чистите идеи, тя е методът на строго логическото и философско образувание на понятията, на дефиницията, на анализата и синтезата, с помощта на който метод се преминава към безусловното и общо познание в душата, към истините на идеите, от които особеното тогава се разбира като явление в света на сетивните неща.

Философията на идеализма у Платон е намерила в неговото учение за идеите и в схващането му за математиката като система от абсолютни истини своя завършен израз и обосновка. Тук Платон се явява като далечен предтеча на учението на трансценденталния идеализъм на Кант, защото той е първият в историята на философията, който прозря тайната на двата свята на Кант. Придавайки обаче в своето учение за идеите мистичен оттенък на откритието си, той реши съдбата му за много столетия. Философите след Платон отрекоха заедно с мистицизма му и върната ядка на учението за идеите. Те възстанаха против грешките на това учение, но като не съумяха да отделят върното от невърното в него, в увлечението си отхвърлиха и гениалното откритие на големия мислител и философ. Мисълта за света на идеите се губи до века на Просвещението. Наново тя блясва едва у Кант, и той става вече нейният майстор. Тук, както знаем, тази мисъл е изложена като учение за трансценденталния идеализъм, изяснена и обоснована на базата на критиката на разума.

Платон е бил за своето време универсален дух. Той се е занимавал не само с човека, с теорията на познанието и етиката, но и с космоса, с проблемите на натурфилософията. В тази област той работи в по-късните си години, и докато в началото образецът е бил Сократ, по времето на заниманията му с натурфилософията образецът е бил вече Питагор. Не може обаче да се каже, че в тези си занимания той е бил оригинален и нов, пък макар и да се отбелязват някои и други значителни натурфилософски постижения в неговата мисъл, като напр. представите за тежестта на въздуха, за трептенията на звука, принципите на медицината у Хипократ и др. Истината е, че Платон е философствувал върху света в духа на натурфилософията преди Сократ най-вече под влиянието на учението за числата у питагорейците, пък макар и при напълно самостоятелна разработка на проблемите, с които се е занимавал. Но и сам Платон изглежда не е искал особено

да изтъкне тези си занимания, както е направил това например учението си за идеите в диалозите. Те са били за него по-скоро само опити, но не и завършени теории, поради което и не са претендирали че разрешават въпросите по абсолютен начин, а само приблизително те не са били истински научни теории, а, както Платон сам се изразявал понякога, само възможни митологически построения. Историата на философията изтъква в натурфилософските занимания на Платон най-вече мисълта за целта като нов елемент при изяснените на основните проблеми на космоса. Според тази мисъл божественият творец е създал света съвършен, като е имал за образец у себе си идеята. Крайната цел на света е доброто, което е и неговото последно основание.

Платон се е занимавал в по-късните си години и с психология и логика. Понятието за душата на човека, с което е работил, е изяснено натурфилософски, както понятието за световната душа, от мисълта за идеята и за света в пространството. Душата познава и иска, тя е носител на тези основни сили у човека, откъдето следва у Платон нейната познавателна същина и нейното предназначение в живота. В диалозите „Федон“, „Федър“, „Теетет“ и др. например тя се разглежда като съживяваща и движеща сила и като самосъзнание у човека. Във връзка със значението на мислите върху познанието у Платон следва да се изтъкнат и неговите занимания с логика, с които някои смятат, че се е допринесло немалко, за да се улесни по-късно Аристотел в неговата работа върху логиката, пък макар заниманията на Платон и да не са се отнасяли до общите и основни въпроси на логиката, а само до подробности във връзка с тези въпроси.

Философският идеализъм на Платон от неговото учение за идеите е намерило израз и в учението му за държавата. Платон започва с етиката на Сократ, която дава основната мисъл на всичките му по-късни занимания с етиката, и след това се опитва да разработи етиката като наука, като свързва въпроса за истинността на нейните познания с учението за идеите. В „Горгий“, „Филеб“, „Република“ и др. начало на добродетелта се търси и намира в истината на идеите.

Това разбиране на етиката у Платон отделя тази етика от схващанията на миналото, според които добродетелта се търсеше в удоволствието, в силата, в нравите и др. Етиката на Сократ в нейната основна мисъл, определена така изключително с познанието, което се съдържа в „неписаните“ закони, намира у Платон своята систематическа разработка като философско учение за добродетелта, според което добродетелен е онзи, който се определя в своите постъпки свободно според истинското познание на безусловно доброто. Това познание, което се съдържа в идеята за доброто, е най-висшето познание. То е ценно само за себе си, както бихме се изразили с езика на новата философия, то е основата на всички добродетели и в това си качество не познава-

ното пък се нуждае от по-нататъшна обосновка. То е последният източник на всяка истина и красота, то е крайната цел на нашата мисъл и началото на всички неща, на битието. В този смисъл на думата идеята за доброто се покрива у Платон дори с представата за божеството.

Етическият идеализъм на Платон разграничава много добре идеята за доброто от чувството за приятното като критерий за моралността на човешките постъпки, както това се разбира от диалозите „Апология“, „Критон“, „Филеб“ и др. Но това разграничение липсва по отношение на представата за хубавото. Платон е бил така много завладян от идеята за доброто, че то става за него и хубавото само за себе си. С това си разбиране за хубавото той поставя цялата естетика в пълна зависимост от етиката, като се отказва по такъв начин от самостоятелна разработка на естетиката като наука, което обстоятелство е учудвало всички в историята на философията, които са се занимавали с неговите диалози не само като с философски съчинения, но и като с художествени произведения.

Накрай, идеята за доброто у Платон стои в тясна връзка и с неговото схващане за идеалната държава. С учението си за справедливостта той дава теоретическата основа на тази държава и приключва изследванията си в областта на етиката, като към учението за добродетелите прибави и учението за правото и държавата. Той не се задоволява в етиката си само с изтъкването на четирите кардинални добродетели – справедливостта, мъдростта, мъжеството и самообладанието, а отива и по-далеч, като издига справедливостта над другите три добродетели като най-обща и най-висша добродетел. С понятието за тази добродетел обаче той вече мисли за нравствения живот на човека в обществото и държавата, където, както знаем от историята, старите гърци са търсели най-висшите прояви на нравствеността. Учението за идеалната държава у Платон с нейното управление на мъдрите е великолепен израз на етическия идеализъм на гръцката философия. Наистина историята на Древна Гърция не ни дава примери за осъществяването на тази държава, дори личните опити на Платон в Сицилия остават безуспешни. Това обаче не значи, че основните философски идеи на схващането за държавата у Платон е трябвало да останат във висините на неговото царство на идеите. По-скоро Платон е искал да даде образец за устройството на истинска държава, защото е бил загрижен най-вече за тежкото състояние на работите в Гърция по онова време. Неговият грандиозен опит да свърже идеала за държавата с действителния живот на тогавашната общественост и държава иска да бъде разбран най-вече в тази си практическа тенденция, макар иначе и да е бил свързан с така много непонятното за съвременниците му учение за идеите. Само така могат да се свържат с това учение в областта на изследванията му върху бъдещата държава,

мислите му за стопанската основа на тази държава, за разпределението на труда, за производството, за търговията и най-вече за създаването на трите съсловия в нея – народ, войници и управляващи, които изследвания изтъкват Платон като реалист от първа величина. С организацията на своята идеална държава Платон иска да посочи как с добродетелта на справедливостта, която може да се познае и осъществи само от философията, може да се стигне до благополучието на всички като крайна цел на държавата, или другояче казано, как най-висшата от всички кардинални добродетели – справедливостта може да намери своето пълно осъществяване.

Колко много Платон е бил загрижен за практическото уреждане на своята бъдеща държава се вижда още и от мислите му върху състоянието на съществуващата държава и общество, в които мисли той подлага на съвсем реалистична критика всички техни недъзи. От тази критика проличава, че по редица важни въпроси в държавата той е бил привърженик не на полумерки, а на радикални преобразувания. В същия дух е и неговото разбиране за ролята на държавата като образователен институт на народа. Той е бил загрижен най-вече за образованието и възпитанието на регентите в държавата, от които според него е зависело осъществяването на справедливостта. Затова в учението си за държавата той излага най-подробно системата, която трябва да се следва, за да се поставят по пътя на подбора винаги най-добрите начело на обществения живот и на държавата и така да се осигури през течение на вековете приемствеността в управлението и с това – дълголетие на елинската държава.

Платон излиза от своята етика и изгражда учението си за идеалната държава с оглед на нейните задачи в действителността на тогавашна Гърция. Наистина неговата бъдеща държава е идеалът, който никога не ще се осъществи напълно, това обаче не значи, че обществото не може да се приближава непрекъснато към него. И може би тъкмо за да улесни този продължителен процес на приближаване към държавата в нейната идея, Платон съставя по-късно в своите „Законали“ плана за една по-малко идеална държава, която с оглед на съществуващите условия в Гърция да може да се осъществи по-лесно и по-бързо. В този си план той не е вече така краен, както по-рано, той приема напр. демократизирането на народа, като не отделя така рязко едно от друго трите съсловия на идеалната държава, след това се застъпва за образованието на всички, дори и на момичетата, приема стопанската общност на всички граждани и пр.

Характерна особеност на дейността на всички философи по времето на Сократ и след него е тяхното отношение към проблемите на всекидневния частен и обществен живот на хората. Те не са се задоволявали само да философствуват върху отвлечените въпроси на човешкото познание, на етиката и на битието, а са се интересували в

голяма степен и от практиката на живота. Това важи еднакво и за Платон. Неговата етика няма само теоретическа стойност, тя е трябвало да послужи и като ръководство за човешките действия, колкото иначе и да е било трудно да се разбере от съвременниците на големия философ в нейната основна връзка с така непонятното за тях учение за идеите. Това е смисълът на изследванията, които Платон прави върху четирите кардинални добродетели: справедливостта, мъдростта, мъжеството и самообладанието. Щом като обаче познанието на тези добродетели определя човека да живее нравствено, дълг на философа е не само да пише и говори върху добродетелта, но и да научи хората на добродетел; което за Платон е означавало да слезе от царството на идеите и да отиде между хората, за да им посочи в що се състоят задълженията им в техния частен и обществен живот.

От живота на Платон знаем, че той не е останал чужд на тези си задължения. Известна е в историята на философията неговата Академия в Атина. В нея той е преподавал през цялата втора половина на живота си. Академията е имала голямо значение за времето си за развитието на отделните позитивни науки и на философията, но тя е била прочута не толкова с учените, които са излизали от нея, колкото с възпитанието и образованието, което е дала на онези свои питомци, които е трябвало да станат държавници, общественици и политици. В тази Академия Платон е чел лекции и е водил разговори със своите ученици заедно с други преподаватели, за да ги запознае с всичко, което е могло да им бъде необходимо по-късно в тяхната бъдеща дейност. Освен Академията като свидетелство за неговата основна грижа да се свърже теорията с практиката са и неговите опити в Сиракуза да спечели регента Дион за своите идеи за държавата. Той е бил на два пъти там и едва когато се убеждава напълно, че усилията му не ще успеят, се отказва от сърдечното си желание да види сам, как се основава и организира една истинска идеална държава, и се отдава само на научна и преподавателска дейност в своята Академия. Академията е поддържала връзки и с чужбина, тя е била известна навсякъде и се е запазила като научна общност цяло хилядолетие, пък макар със сериозни промени в ръководството и основните тенденции на философските истини, които са се преподавали в нея. Платон е искал да превъзпита цяло поколение в духа на своя философски идеализъм, той е вярвал дори, че и възрастните на неговото време ще бъдат спечелени, когато се убедят в спасителната роля, която ще изиграе неговата осъществена идеална държава, и тая вяра у него го е поддържала през целия му живот в стремежа му да приложи на дело своите философски схващания за частния и обществен живот на хората. Защото неговото убеждение е било, че злините в държавите не ще се свършат, докато философите не станат управници или управниците не станат философи. И Платон е имал много ученици и привърженици. Всички са